

*кандидат юридичних наук, старший
дослідник, науковий консультант
судді Конституційного Суду України,
провідний науковий співробітник відділу
проблем приватного права Науково-
дослідного інституту приватного права
і підприємництва імені академіка Ф. Г.
Бурчака НАПрН України*

САНКЦІЇ ПО ВІДНОШЕННЮ ДО ЮРИДИЧНИХ ОСІБ: НА МЕЖІ ЗАБОРОН ТА ЛІКВІДАЦІЇ

Традиційний погляд на юридичну особу дозволяє висновувати, що як суб'єкт відносин цей інститут розглядається органічно виключно у приватноправовій площині. Практичною необхідністю тієї чи іншої теорії є обґрунтування можливості участі юридичної особи у правових відносинах. Для розмежування окремих інтересів та цілей учасників правових відносин відсутність інституту юридичної особи призведе до хаотичності цивільного обороту. Визнаючи за юридичною особою правосуб'єктність (юридичну особистість), держава надає всім учасникам правових відносин конкретно визначеного контрагента – особу, який має власні, відмінні від засновників права та обов'язки.

Юридична особа у європейському праві досить давно розглядається як правосуб'єктна організація. Дослідники оперують такими теоріями як: 1) теорія фікції Савіньї (Savigny); 2) теорія концесій (concession theory) Friedmann (корпоративні утворення без державного визнання не мають юридичної особистості доки така особистість не буде встановлена «законом»); 3) теорії Ihering та Hohfeld як філософські уточнення теорії фікції – суб'єкти права на юридичну особу є людьми, які перебувають насправді поза юридичною особою як символ для ефективності групи та для участі у судовому чи арбітражному процесі; 4) реалістична або органічна теорія (Maitland, Ganado, Friedman) – справжня

сутність юридичної особи полягає у джерелі її особистості та не потребує державного визнання адже втілює колективний дух (хоча Friedman робить висновок щодо її принципової слабкості як висловленої Gierke спроби у його теорії поєднати корпоративні групи та державну владу, яка є по суті також корпоративним утворенням і у той же час включає суверенність кожного утворення); 5) теорія соціальної організації (Ganado) – правовідносини у групі осіб, що визнаються правом та мають такі чотири елементи як мета, інтерес, утворення організації для досягнення мети, прояв волі членів у єдину складову [1, с. 172–179].

Окрім особистих властивостей засновників юридична особа набуває майнових прав. Для окремих юридичних осіб майнова відокремленість реалізується через набуття юридичною особою власного майна (господарські товариства), для інших (об'єднання співвласників, юридичних осіб публічного права) – через право управління майном або інші речові права (право господарського відання або оперативного управління). Матеріальний субстрат є також передумовою належної участі у цивільних відносинах. В. Д. Примак стверджує, що результат реалізації цивільної правосуб'єктності юридичних осіб має матеріальні передумови, у зв'язку з чим висловлюється думка про необхідність встановлення мінімального обсягу ліквідних майнових активів для самостійної участі у цивільних відносинах [2, с. 3, 10].

Менше з тим, щодо юридичної особи застосовуються окремі публічно-правові стягнення і навіть заходи кримінально-правового характеру. Проте доки однозначно твердження, що законодавство прямо встановлює публічно-правову відповідальність юридичних осіб, так би мовити «є непереконливим».

Вітчизняним законодавством також встановлено окремі підстави для ліквідації (припинення) юридичних осіб, зокрема: а) відносини банкрутства (Кодекс України з процедур банкрутства); б) відносини функціонування системи гарантування вкладів фізичних осіб (Закон України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб»); в) податкові відносини (Податковий кодекс України); г) відносини, що виникають на підставі реалізації права на свободу асоціації (закони України «Про політичні партії в Україні», «Про громадські об'єднання»).

Звертаємо увагу, що конституційна (а у загальному розумінні і конвенційна) заборона діяльності асоціацій, «програми цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення» стосується лише політичних партій та громадських організацій (ч. 1 ст. 37 Основного Закону України).

З прийняттям Закону України «Про санкції» від 14.08.2014 (далі – Закон № 1644) окремо встановлюється порядок застосування спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів «з метою захисту національних інтересів, національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності України, протидії терористичній діяльності, а також запобігання порушенню, відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів громадян України, суспільства та держави» (ч. 1 ст. 1).

Законом № 1644 регламентовано невичерпний перелік санкцій, які можуть застосовуватися по відношенню до іноземної держави, іноземної юридичної особи, юридичної особи, яка знаходиться під контролем іноземної юридичної особи чи фізичної особи-нерезидента, іноземців, осіб без громадянства, а також суб'єктів, які здійснюють терористичну діяльність, серед яких у контексті цієї роботи вважаємо за доцільне виділити наступні: блокування активів; стягнення в дохід держави активів; обмеження торговельних операцій; обмеження, часткове чи повне припинення транзиту ресурсів, польотів та перевезень територією України; анулювання або зупинення ліцензій та інших дозволів, одержання (наявність) яких є умовою для здійснення певного виду діяльності, зокрема, анулювання чи зупинення дії спеціальних дозволів на користування надрами; повна або часткова заборона вчинення правочинів щодо цінних паперів, емітентами яких є особи, до яких застосовано санкції згідно з цим Законом; заборона видачі дозволів, ліцензій Національного банку України на здійснення інвестицій в іноземну державу, розміщення валютних цінностей на рахунках і вкладах на території іноземної держави;

припинення видачі дозволів, ліцензій на ввезення в Україну з іноземної держави чи вивезення з України валютних цінностей та обмеження видачі готівки за платіжними картками, емітованими резидентами іноземної держави; припинення дії торговельних угод, спільних проектів та промислових програм у певних сферах, зокрема у сфері безпеки та оборони.

Названі санкції можуть значною мірою вплинути на здійснення економічної діяльності, у тому числі мати наслідком припинення юридично особи. Звертаємо увагу, що на відміну від заборони політичної партії чи громадського об'єднання встановлені Законом № 1644 заходи не містять заборони юридичної особи загалом. Це пов'язано із особливостями сутності політичних партій та громадських об'єднань, які маючи статус юридичних осіб не можуть змінити вид своєї економічної діяльності або організаційно-правової форми подібно до підприємницьких юридичних осіб.

У цьому аспекті слід також наголосити, що розуміння юридичної особи як способу відокремити майнові активи і тим самим створити «фікцію» або «реальну особистість» є нічим іншим як формою існування правових відносин, в межах яких можливо встановити та індивідуалізувати публічне правопорушення. Тобто йдеться про розуміння юридичної особи як інструмента.

Так, Регламент ЄС №833/2014 [3] включає можливість ліквідації фінансових інструментів (ст. 11), таких як часток взаємного фонду (*mutual fund shares*) (у тому числі у формі трасту або корпорації – прим. В.К.) будь-якого російського громадянина чи фізичної особи, яка проживає в Росії, або юридичної особою / органом, заснованим у Росії. Тобто цей порядок стосується системи відносин «власник активу – юридична особа – актив юридичної особи».

У національному законодавстві окремого регулювання дістали відносини з примусового вилучення в Україні об'єктів права власності РФ та її резидентів. Статтею 4 Закону України «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів» закріплено правовий режим таких (у тому числі й корпоративних прав) примусово вилучених в Україні об'єктів права власності.

Слід додати, що правовий режим примусово вилучених об'єктів повинен характеризуватися їх цільовим використанням в інтересах суверенітету і територіальної цілісності України, національних інтересів, національної безпеки, забезпечення її економічної самостійності, прав, свобод та законних інтересів громадян України, суспільства та держави. З огляду на це, наступна ліквідація юридичних осіб, щодо яких корпоративні права були примусово вилучені, цілком можлива.

Підсумовуючи викладене вважаємо, що застосування санкцій по відношенню до юридичних осіб шляхом заборони їх діяльності (окремих видів діяльності), а також примусове вилучення в Україні об'єктів права власності РФ та її резидентів є пропорційним засобом захисту публічних інтересів. Зважаючи на сутність юридичних осіб, діяльність суб'єктів підприємництва також потребує нагляду в контексті ч. 1 ст. 37 Конституції України. Потребує удосконалення регулювання правового режиму примусово вилученого майна щодо його цільового призначення.

1. Muscat A. *Principles of Maltese Company Law*. Malta University Press, 2007. 1317 с.
2. Примак В. Д. *Цивільно-правова відповідальність юридичних осіб*. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького Національної академії наук України. Київ, 2005. 16 с.
3. Council Regulation (EU) No 833/2014 of 31 July 2014 concerning restrictive measures in view of Russia's actions destabilising the situation in Ukraine. URL: <https://bit.ly/3dpSCOi> (дата звернення: 15.09.2022).